

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Extreem-rechts in na-oorlogs Europa

Holsteyn, J. van

Citation

Holsteyn, J. van. (1994). Boekbespreking van: Extreem-rechts in na-oorlogs Europa. *Acta Politica*, 29: 1994(2), 244-249. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3450251>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3450251>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De klassieke traditie verdient in de Nederlandse en de internationale beleidswetenschap inderdaad een meer grondige aandacht dan zij de laatste kwart eeuw heeft gekregen. Maar het zou onjuist zijn als dit ten koste zou gaan van de verklarende theorievorming, de theoretietoetsing en het empirisch onderzoek, zoals die zich sinds de jaren zestig in de moderne beleidswetenschap hebben ontwikkeld. De uitdaging ligt naar mijn idee vooral in een combinatie en een confrontatie van de traditionele en de moderne benadering, waarbij aan beide volop recht wordt gedaan.

De keerzijde van Aquina's voorkeur voor de traditionele benadering is dat de verklarende theorie, de opbouw van een consistent en te operationaliseren begrippenapparaat en de resultaten van empirisch onderzoek in zijn boek betrekkelijk weinig aandacht krijgen of uitdrukkelijk gerelativeerd worden (b.v. pp. 178-180). Empirisch onderzoek stelt de auteur te gemakkelijk gelijk met positivisme (pp. 60-62, 168, 178). Bij de gekozen omschrijvingen of aanduidingen van centrale begrippen, zoals actor (p. 7), beleid (p. 7), middelen (p. 19), effectiviteit (pp. 12, 19), agendavorming (p. 67) en evaluatie (pp. 88-90), kan men vraagtekens plaatsen.

De auteur toont zich ook weinig ingenomen met prescriptieve handleidingen, die hij als recepten of kookboeken betitelt (pp. 34, 178). Het belang van wetenschappelijk doordachte handleidingen voor bij voorbeeld de analyse van een beleidsinhoud of een beleidsproces en voor het ontwerpen of evalueren van een beleid wordt hier onderschat. De auteur begeeft zich trouwens zelf ook op het pad van de prescriptie, als hij relatief uitvoerig ingaat op "issue papers" voor het ontwerpen van beleid (pp. 49-52) en voorwaarden voor een succesvolle uitvoering en evaluatie van beleid (pp. 83-86 en 91, 92).

Persoonlijk heb ik er steeds de voorkeur aan gegeven studenten bij het vak beleidswetenschap van het begin af te trainen in het empirisch-analytisch denken, zonder daarbij inzichten uit de traditionele benadering, het normatieve, evaluerende denken en het ontwerpende denken te verwaarlozen.

Aquina heeft de Nederlandse beleidswetenschappelijke literatuur verrijkt met een eenvoudige, maar tot nadenken prikkelende inleiding, die mede door haar accent op de traditionele benadering een eigen kleur en een eigen toonzetting heeft.

A. Hoogerwerf

Frank Elbers en Meindert Fennema, **Racistische partijen in West-Europa. Tussen nationale traditie en Europese samenwerking**, Stichting Burgerschapskunde/Nederlands Centrum voor Politieke Vorming, Leiden, 1993.

Patrick Stouthuysen, **Extreem-rechts in na-oorlogs Europa**, Balans/VUBPress, Brussel, 1993.

Een opmerkelijk politiek verschijnsel van het laatste decennium is de opkomst en groei van zogenaamd extreem-rechtse partijen in West-Europa. Dit verschijnsel heeft naast maatschappelijke onrust wetenschappelijke interesse gewekt. Deze interesse heeft zich vertaald in velerlei onderzoek en is neergeslagen in publikaties over

diverse aspecten en over afzonderlijke landen, partijen en groeperingen. Tevens zijn recentelijk enkele overzichtswerken verschenen. Voor het Nederlandse taalgebied bestond op dit punt tot voor kort een lacune. De boeken van Elbers & Fennema en van Stouthuysen zijn pogingen hierin te voorzien. Elbers & Fennema merken in hun voorwoord op dat zij trachten een beknopt overzicht te geven van de recente ontwikkelingen in verschillende Westeuropese landen (p. 6); Stouthuysen noemt zijn boek een introductie tot de thematiek, een op basis van bestaande literatuur gereconstrueerde geschiedenis van extreem-rechtse partijen in het na-oorlogse Europa (p. 16). Hierbij moet worden aangetekend dat Elbers & Fennema in de vorm van interviews met vertegenwoordigers van extreem-rechtse partijen ook enig eigen, nieuw onderzoeksmateriaal presenteren. Stouthuysen heeft uitsluitend van bestaande literatuur gebruik gemaakt.

Wat zijn de eisen waaraan een overzichtswerk moet voldoen? Het is niet eenvoudig op deze vraag een definitief antwoord te geven. Wel kunnen enkele verwachtingen worden genoemd die bij de lezer die een dergelijk boek opslaat gerechtvaardigd zijn. De lezer mag verwachten dat enige woorden gewijd zijn aan een of enkele kernbegrippen, dat het selectie criterium wordt gegeven en toegelicht en dat een min of meer evenwichtig en volledig beeld wordt geschetst van de op deze basis geselecteerde gevallen. Dat het bij dit alles veeleer gaat om breedte dan om diepte is geen probleem doch de aard van het beestje.

Het gaat Elbers & Fennema en Stouthuysen om extreem-rechtse politieke partijen. Het begrip extreem-rechts – kernbegrip en selectie criterium in één – komt in beide boeken aan bod, zij het op niet geheel bevredigende wijze. In het eerste geval wordt het begrip na ampele overweging gemeden. Na het presenteren van enkele omschrijvingen van extreem-rechts worden vijf problemen genoemd die het gebruik ervan verhinderen: niet alle partijen geven het gebruik van geweld een plaats in hun politieke strategie en achten zichzelf anti-democratisch, er bestaan (uiterst) rechtse partijen die zich niet tegen immigranten keren, de vertegenwoordigers en kaderleden van de betreffende partijen beschouwen zichzelf niet allemaal als rechts, de kiezers ervan hebben niet zonder uitzondering een rechts profiel, en mensen van buiten de partijen zijn het niet eens over de plaats van de partijen in termen van links-rechts. Bij de genoemde problemen is echter niet duidelijk om welke omschrijving van het begrip extreem-rechts het gaat. Het ene probleem lijkt te horen bij de ene omschrijving, een volgend probleem bij een andere. Het ontbreken van helderheid bij de invulling van het begrip extreem-rechts maakt het lastig zo niet onmogelijk de redenering die leidt tot de afwijzing ervan te volgen en de getrokken conclusie te delen. Hierbij komt dat de gesignaleerde problemen van wel heel verschillend pluimage zijn, zodat onduidelijk blijft wat het criterium is om een partij extreem-rechts te noemen: gaat het om politieke strategie, om inhoudelijke opvattingen, om wat vertegenwoordigers of kiezers van de partijen zelf vinden, of om het oordeel van buitenstaanders?

Na de weinig overtuigende afwijzing van het begrip extreem-rechts worden de kwalificaties neo-fascistisch en neo-nationalistisch gewogen en te licht bevonden. Vervolgens wordt racistisch een bruikbare algemene noemer geacht. Deze kwalifica-

tie is volgens de auteurs toepasselijk als een partij gebruik maakt van 'biologistische redeneringen' (p.16), als de partij geweld door allochtonen benadrukt en geweld tegen allochtonen negeert en als het 'buitenlanderprobleem' een centrale of zelfs de enige plaats inneemt in de politieke propaganda, terwijl, ten slotte, gekeken wordt naar mogelijke connecties van vooraanstaande partijleden met racistische organisaties. De voordelen van de kwalificatie racistisch boven extreem-rechts zijn bepaald niet evident. Een groot deel van de aan extreem-rechts toegeschreven problemen doen zich evenzeer bij het begrip racistisch voor: de kwalificatie wordt niet gedeeld door (alle) vertegenwoordigers en kiezers van de aldus benoemde partijen, en ook onder buitenstaanders bestaat hierover onenigheid. Dit laatste is mede het gevolg van de hevige inflatie die het begrip heeft getroffen en de hierdoor ontstane verwarring over de inhoudelijke betekenis van de kwalificatie. In de tegenwoordig dominante betekenis van racistisch gaat het niet zozeer om het maken en rechtvaardigen van onderscheid op biologische gronden, maar legt de culturele component het meeste gewicht in de schaal. In de woorden van Elbers & Fennema: 'De argumentatieve kern van het moderne racisme is de notie dat culturen niet veranderen, dat sommige culturen onverenigbaar zijn en dat een bepaalde cultuur op een of andere manier aangeboren is' (p.15). Vanwege dit laatste element wordt gesproken van biologistische redeneringen: bij het moderne racisme is het fundament niet biologisch, maar het lijkt er wel op. Dat mag misschien zo zijn, maar conceptuele helderheid wordt op deze wijze zeker niet geschapen en een handig etiket om op partijen te plakken wordt er niet mee verkregen. Dit laatste lijken de auteurs zelf te hebben ondervonden. Het is gezien de voorkeur voor het begrip racistisch en de titel van het boek merkwaardig te moeten constateren dat in een typologie van zogenaamd racistische partijen vier van de negen partijen op het onderdeel racisme de score laag/afwezig krijgen (p.166).

Anders dan Elbers & Fennema maakt Stouthuysen wel gebruik van de term extreem-rechts. Hij ziet drie manieren waarop dit begrip in de literatuur is geïjkt – plaatsing van partijen op een links-rechts dimensie, verwantschap met het fascisme, houding tegenover het politieke systeem – en kiest voor de laatste van deze drie ijkingen. Dat lijkt eenvoudig, maar is het niet. Immers, waar moeten we dan aan denken? Volgens Stouthuysen aan een serie negatieve houdingen als een anti-democratische gezindheid, anti-egalitarisme, anti-pluralisme, anti-individualisme, anti-parlementarisme, anti-communisme, anti-liberalisme, anti-feminisme (p.11) plus racisme, etnocentrisme en ultra-nationalisme (p.12). Dat is nogal wat, en nog los van het feit dat deze houdingen stuk voor stuk uitwerking zouden behoeven, wordt van de beschreven partijen niet duidelijk gemaakt of er sprake is van (welke?, al?) deze houdingen. De behandeling van het begrip extreem-rechts doet kortom plichtmatig aan. Er moet natuurlijk even aandacht aan worden besteed, maar daarna gaan we over tot de orde van de dag. En die orde van de dag houdt in een beschrijving van partijen die 'men' van het stempel extreem-rechts heeft voorzien. In zekere zin geldt deze opmerking ook voor Elbers & Fennema. In beide boeken staat de conceptuele uitwerking enigszins los van de toepassing ervan. Op voorhand lijkt te hebben vastgesteld welke partijen aan bod zouden komen en de vraag of deze partijen racistisch respectievelijk extreem-rechts zijn, wordt eigenlijk niet beantwoord. Weliswaar zijn over-

zichtswerken niet bedoeld als exercities op conceptueel terrein, maar verheldering van het kernbegrip zou het zicht op de gemaakte keuze van partijen en op die partijen en zelf goed hebben gedaan.

Niet alleen in terminologie, maar ook in beschreven landen bestaan er verschillen tussen beide boeken. Stouthuysen besteedt uitgebreid aandacht aan Frankrijk, Duitsland, Nederland en Italië en gaat korter tot zeer kort in op de situatie in Groot-Brittannië, Denemarken, Noorwegen, Zweden, Spanje, Portugal, Griekenland en Oostenrijk. De keuze van deze landen wordt nauwelijks beredeneerd. Eén beslissing wordt wel verantwoord, namelijk het niet opnemen van België in het overzicht. Het boek is expliciet bedoeld voor een Belgisch publiek en de auteur heeft gemeend dat dit publiek voor informatie over de situatie in eigen land gebruik kan maken van de vele publikaties over extreem-rechts in Vlaanderen, Wallonië en Brussel. Deze keuze is te betreuren. Aan het karakter van overzichtswerk wordt afbreuk gedaan, terwijl voor de Belgische lezer een beschrijving van het eigen land wellicht de mogelijkheid zou bieden andere landen met het meer bekende eigene te vergelijken. Voor de Nederlandse lezer gaapt nu een gat in het overzicht van extreem-rechtse partijen in Europa. Elbers & Fennema hebben zich bij de keuze van te beschrijven landen laten leiden door twee overwegingen: het (aanstaande) lidmaatschap van de EG en de aanwezigheid van partijen die zich tegen immigranten keren. Op basis van deze criteria kwam de volgende selectie tot stand: Groot-Brittannië, Italië, Frankrijk, Oostenrijk, België, Nederland, Duitsland en Zweden. Gezien de criteria is het overigens niet geheel duidelijk waarom EG-leden als Spanje, Portugal en Griekenland en een toekomstig lid als Noorwegen niet aan bod komen.

Mijn knorrig commentaar op kernbegrip en selectie laat onverlet dat met name Elbers & Fennema een aardig en helder overzicht geven van de zogenaamd racistische partij(en) in de gekozen landen. In de vergelijkbaar opgezette hoofdstukken wordt op basis van bestaande literatuur voor de gekozen landen (in de regel) achtereenvolgens ingegaan op de opkomst en geschiedenis van de betreffende partijen, hun politieke en electorale strategie, het programma en de ideologie, het electoraat, reacties op de partijen en ten slotte op hun perspectief. Aldus wordt aandacht besteed aan uiteenlopende aspecten en wordt op vele vragen een eerste, uiteraard enigszins oppervlakkig, antwoord gegeven. Hiermee voldoet het boek als overzichtswerk. Na lezing bestaat een globaal beeld van de diverse facetten van de behandelde partijen. De lezer krijgt met het hoofdstuk 'Racistische stemmen in het Europese Parlement' zelfs een extraatje. De onderlinge verdeeldheid en moeizame samenwerking op Europees niveau wordt geschetst en op basis van gesprekken met verschillende vertegenwoordigers wordt getracht een profiel van de partijen te schetsen. Niet alleen voegt dit, gezien het feit dat het om nieuw onderzoeksmateriaal gaat, iets toe aan het overzicht van de afzonderlijke landen, maar tevens ontstaat een genuanceerder beeld. De partijen blijken soms wel, maar zeer regelmatig en op voor dergelijke partijen niet geheel onbelangrijke punten (o.a. de schuldvraag van migrantenproblematiek, de aard van het beleden nationalisme, de beoordeling van het 'gevaar' van de islam) niet met elkaar overeen te komen. Het in de overzichtshoofdstukken gepresenteerde globale beeld krijgt aldus enig detail en meer reliëf.

Als overzichtswerk en inleiding tot de thematiek van het rechtsextremisme is het werk van Stouthuysen minder geslaagd dan dat van Elbers & Fennema. Dit is vooral het gevolg van de uiterst onevenwichtige verdeling van aandacht over de verschillende landen. Zo krijgt Nederland relatief veel aandacht, terwijl aan de situatie in landen als bij voorbeeld Groot-Brittannië en Oostenrijk meer aandacht bepaald niet verspild zou zijn. Ook de Scandinavische landen komen er met slechts enkele pagina's per land wel heel bekaaid af. Zeker de geringe aandacht voor Groot-Brittannië is opvallend. In zijn eerste, aan Frankrijk gewijde hoofdstuk merkt Stouthuysen op dat de extreem-rechtse protestgolf in het begin van de jaren tachtig in Frankrijk is ontstaan (p.19). Dat is een aanvechtbaar standpunt. Met reden kan worden beweerd dat dit verschijnsel zich aan het einde van de jaren zeventig al in Groot-Brittannië had geopenbaard. En in zijn korte beschrijving van Groot-Brittannië merkt Stouthuysen zelf op: 'De golf van nationaal-populistische protestpartijen, die in de loop van de jaren tachtig grote delen van het Europese vasteland bereikte, had al eerder Groot-Brittannië aangedaan' (p.137). Maar waarom dan zo weinig aandacht voor de situatie in dit land, waarom het overzichtswerk niet (zoals Elbers & Fennema) begonnen met Groot-Brittannië? Diegenen die een beeld willen krijgen van de extreem-rechtse partijen en hun geschiedenis in Frankrijk, Duitsland en Italië worden door Stouthuysen keurig bediend; voor de andere landen schiet het boek te kort en daarmee is het over het geheel genomen niet geslaagd als overzichtswerk. Voor een eerste indruk met betrekking tot de huidige stand van zaken op extreem-rechts partij-politiek terrein kan de lezer beter bij Elbers & Fennema dan bij Stouthuysen terecht.

Met deze laatste opmerking zou de bespreking kunnen worden afgerond, ware het niet dat zich een opmerkenswaardig fenomeen blijkt voor te doen. Wat is het geval? Beide boeken hebben ruwweg hetzelfde doel, behandelen ongeveer dezelfde landen en partijen in dezelfde periode en maken voor een aanzienlijk deel gebruik van dezelfde bronnen. En toch krijgt de lezer van het ene boek een heel andere indruk van het verschijnsel extreem-rechts dan de lezer van het andere. Is de lezer van mening dat de opkomst en groei van extreem-rechtse partijen in de eerste plaats moet worden gezien als een uiting van (politiek) protest, dan is Stouthuysen geraadpleegd. Zegt de lezer daarentegen dat dit verschijnsel primair moet worden geduid als een uiting van racisme en afkeer van immigranten en asielzoekers, dan is hij bij Elbers & Fennema te rade gegaan. In het overzicht van Stouthuysen vormt protest de rode draad, bij Elbers & Fennema is deze rol weggelegd voor racisme. Een enkele illustratie van dit consequent toegepaste accentverschil is op zijn plaats. Over de kiezers van de Oostenrijkse FPÖ wordt naar aanleiding van de parlementsverkiezingen van 1990 door Stouthuysen onder meer opgemerkt: 'De FPÖ heeft ook veel succes bij nieuwe kiezers en bij diegenen die vroeger niet gingen stemmen. Als voornaamste motivering voor hun stem voor de FPÖ geven die kiezers het protest tegen de andere partijen' (p.166). Elbers & Fennema: 'Bij de parlementsverkiezingen van 1990 wist de FPÖ veel kiezers aan zich te binden die voor het eerst mochten stemmen en kiezers die bij de vorige verkiezingen niet gestemd hadden. Zij brak bovendien electoraal door in de oostelijke deelstaten, met name in Wenen. De verkiezingslogan uit 1990 'Wenen moet geen Chicago worden' sprak kennelijk velen aan: de door de

FPÖ voorgestane ideeën over asielzoekers bleken een belangrijke motivatie om op de FPÖ te stemmen' (p.76). De constatering van Stouthuysen en Elbers & Fennema sluiten elkaar niet uit en kunnen stuk voor stuk correct zijn, maar de indruk die bij de lezer ontstaat is wel sterk verschillend. In het eerste geval wordt gesuggereerd dat de FPÖ bovenal een protestpartij is die juist vanwege dit karakter stemmen trekt, terwijl in het tweede geval de indruk wordt gewekt dat een hoofdrol is weggelegd voor ideeën over asielzoekers. Deze uiteenlopende beoordeling van partijen en hun kiezers door de auteurs en (dus) indruk die aan de lezer wordt overgebracht is in het gehele overzicht aanwezig. De afwijkende interpretatie van de gebruikte bronnen maakt eveneens uit voor het geschetste toekomstbeeld. Elbers & Fennema gaan er onder meer van uit dat de (racistische) ideeën van de partijen kiezers trekken en als dit zo is, dan hebben de partijen hun toekomst deels in eigen hand. Er is sprake van een eigen, zelfstandige aantrekkingskracht. Bij Stouthuysen is dit veel minder het geval. Protestpartijen profiteren van het falen van andere partijen en zijn aldus van deze andere partijen afhankelijk. Een protestpartij heeft nog minder dan andere partijen controle over en invloed op het eigen electoraat. Tevens roept het protestkarakter na verloop van niet al te lange tijd problemen op, zo vermoedt Stouthuysen, omdat ook van protestpartijen – zeker als verkiezingsuccessen elkaar opvolgen – het een en ander verwacht wordt. En daar zijn deze partijen vanwege hun aard bijzonder zwak in. De slotwoorden van Stouthuysen zijn het logisch gevolg van deze redenering; 'De jaren negentig stellen deze partijen voor uitdagingen waar zij slecht zijn op voorbereid' (p.176). We zullen zien.

J. van Holsteyn

Wil Hout, **Capitalism and the Third World, development, dependence and the world system**, Edward Elgar, Aldershot, 1993.

Wat moet een recensent nog schrijven over een politicologisch proefschrift dat bekroond is met de Jaarprijs Politicologie 1993? Alhoewel het jury-rapport doet vermoeden dat de handelseditie, gezien de titel, niet identiek is aan de dissertatie, ga ik er gemakshalve vanuit dat het slechts om marginale verschillen kan gaan. De jury is uitermate lovend over dit wetenschappelijk produkt. Maar, terzijde, mij is niet gevraagd een tegenrapport te schrijven.

Binnen de Nederlandse wetenschapsbeoefening der internationale betrekkingen is de studie van Hout om meer dan één reden opzienbarend. Dan denk ik niet direct aan de kwantitatieve landenvergelijkende opzet, alhoewel ik moet toegeven dat ik als methodoloog bij eerste kennismaking van het boek meteen hoofdstuk 7 (operationalisering) en 8 (pad-analyse) opensloeg, vooral toen ik in de 'Preface' las dat een LISREL-analyse niet gelukt was.

Wat is de probleemstelling van het boek? Doel is na te gaan wat de bijdrage is van de afhankelijkheidstheorie aan de studie van de internationale betrekkingen, in het bijzonder aan onze kennis over ontwikkeling en de verschillen daarin tussen landen.